

Politisk representation vid TTIP-förhandlingar

Vem utgör det civila samhället?

Abstract

Denna uppsats har sökt besvara frågan kring vem som utgör representant för *det civila samhället* inom ramen för de frihandelsavtalsförhandlingar mellan EU och USA som går under namnet TTIP. Uppsatsen utgör en deskriptiv fallstudie av vem eller vilka aktörer som kan sägas representera *det civila samhället* inom ramen för den policyförberedande process som leder fram till de faktiska frihandelsavtalsförhandlingarna, samt dessa förhandlingars första två rundor. Analysen har därmed dels sökt besvara frågan om vilka aktörer och deltagare som framträder i den representationsdiskurs som förekommer, men även frågan om vilka möjligheter till representativt deltagande som förhandlingarnas institutionella representationsmekanismer skapat. Genom att kombinera en analys av deltagarlistor samt bidrag till offentliga konsultationer och civilsamhälleliga dialoger (CSD) mellan EU-kommissionens generaldirektorat för handelsfrågor – DG TRADE och vad som benämns *det civila samhället* – har denna uppsats kunnat konstatera att EU-kommissionens arbete med att stärka *det civila samhällets* roll i dessa policyprocesser som bäst kan beskrivas som bristfällig.

Nyckelord: politisk representation, *det civila samhället*, demokratisk legitimitet TTIP, EU-kommissionen, antal ord: 8261

Innehållsförteckning

1. Inledning	
1.1. Problembild och ämnesval	s.1
1.2. <i>Transatlantic Trade and Investment Agreement</i>	s.2
1.3. Frågeställning och syfte \leftrightarrow teori och analysbegrepp	s.3
1.4 Metodiskt tillvägagångssätt	s.4
1.4.1 Upplägg	s.4
1.4.2 Avgränsning och problematik	s.6
1.5 Disposition	s.6
2. Det civila samhället & TTIP	
2.1 EU-kommissionens representationsdiskurs	s.6
2.2 EU-kommissionens representationsdiskurs: HLWG & TTIP	s.7
3. <i>Civil Society Dialogue</i>	
3.1 HLWG	s.8
3.2 TTIP-avtalets första två förhandlingrundor	s.10
4. Offentliga konsultationer	s.11
5. Möten och korrespondens med DG TRADE	s.14
6. Slutsatser	
6.1 Resultat av analysen	s.15
6.2 Vidare slutsatser	s.17
7. Referenser	s.18

Lista över vissa förkortningar

CEO – Corporate Europe Observatory

CSD – Civil Society Dialogue

CSO – Civil Society Organization

DG TRADE – Generaldirektoratet för handelsfrågor, EU-kommissionen

DG ENTERPRISE - Generaldirektoratet för näringslivsfrågor, EU-kommissionen

HLWG – High Level Working Group on Jobs and Growth

TTIP – Transatlantic Trade and Investment Partnership

1. INLEDNING

1.1 Problembild och ämnesval

Med utgångspunkt i det arbete Europeiska kommissionen (EU-kommissionen) bedrivit sedan 00-talets början i syfte att ytterligare stärka *det civila samhällets* representativa roll i institutionens policyarbete, behandlar denna uppsats problemformuleringar och frågeställningar som följer av denna process¹. EU-kommissionen kan i och med publiceringen av ”European Governance – A White Paper” (EU-kommissionen, 2001) sägas ha åtagit sig att involvera en större andel av det europeiska samhället i den legislativa processen, detta som en respons på den utbredda och ökande misstron gentemot unionens demokratiska legitimitet man vid 00-talets början menade sig ha uppmärksammat bland medlemsstaternas invånare, och som Irlands initiala nej till ratificeringen av Nicefördraget i juni 2001 ansågs vara ett symptom på (EU-kommissionen, 2001, s. 1)². I denna kommuniké presenteras riktlinjer, vilka EU-kommissionen vid tidpunkten för publiceringen såg som nödvändiga för att förbättra då rådande läge – fem principer för ett gott styre: öppenhet (*openness*), deltagande (*participation*), ansvarsutkrävande (*accountability*), effektivitet (*effectiveness*) och samstämmighet (*coherence*) (EU-kommissionen, 2001, s. 7). Vidare formuleras i kommunikén de åtgärder vilka man ansåg skulle svara på dessa problem, åtgärder vars första punkt sammanfattningsvis kan sägas syfta till ett mer fördjupat *deltagande* i bemärkelsen att göra den legislativa processen mer transparent, samt att i högre grad involvera regionala och lokala nivåer, liksom det man benämner *det civila samhället*, i EU-kommissionens policyförberedande arbete (EU-kommissionen, 2001, s. 8-12).

”European Governance – A White Paper” är, i ett vidare perspektiv, dock bara en fortsättning på ett arbete som genom åren genomgått ett antal metamorfoser. Finke & Kohler-Koch (2007, s. 209-211) har beskrivit denna diskursiva utveckling som en som rört sig från begrepp såsom *konsultation* och *partnerskap* till det senaste decenniets (00-talet) emfas vid just *deltagande*, och som även inneburit ett skiftande fokus inte bara vad gäller vilka aktörer detta begrepp inbegriper, utan även hur denna process i sig har utformats.

Så vem eller vilka, mer specifikt, var det man ansåg sig nödgade att involvera i högre grad? Vem eller vilka är de aktörer, lokala, regionala, och civilsamhälleliga som ovan nämnda kommuniké syftar på? Och hur har detta arbete sett ut sedan dess?

I kommunikén står att finna en definition av *det civila samhället* som vid en första anblick ger ett sken av klarhet, men som i sitt vida anspråk riskerar att bli intetsägande på så vis att det blir otydligt om någon överhuvudtaget faller utanför. Termen inkluderar enligt EU-kommissionens kommuniké ”trade unions and employers’ organisations (‘social partners’); non-governmental organisations; professional associations; charities; grass-roots organisations; organisations that involve citizens in local and municipal life with a particular contribution from churches and religious communities.” (EU-kommissionen, 2001, s. 11, fotnot 9) För att konkretiseras vidare, och därmed bidra till en möjlig bedömning av EU-kommissionens arbete med denna fråga i sin helhet, behöver dessa aktörer och deras engagemang i EU-kommissionens policyarbete knytas till specifika exempel inom ramen för EU-kommissionens fortlöpande verksamhet.

¹ För närmare studier av denna process i sin helhet samt dess ursprung, se bl. a. Armstrong, 2002; Smismans, 2003; Saurugger, 2008.

² Det vill säga, istället för det som Armstrong beskriver som ”[...] transnational technocratic decision-making among elite political actors [...]” (Armstrong, 2002, s. 103), eller som exemplifieras av Santner-kommissionens avgång efter korruptionsanklagelser (Saurugger, 2008, s. 165)

1.2 *Transatlantic Trade and Investment Agreement*

Ett relevant fall för denna typ av frågeställning är de möjligheter till deltagande som *det civila samhället* ges inom ramen för de förhandlingar som för tillfället pågår mellan EU och USA gällande ett potentiellt frihandelsavtal – *Transatlantic Trade and Investment Agreement* (förkortat TTIP). EU och USA har sedan 1990 haft ett uttalat och formaliserat samarbete i och med den då initierade samarbetsförklaringen – *Transatlantic Declaration* liksom påföljande *New Transatlantic Agenda*, 1995 (EEAS 1), bägge initiativ vars syften sträckte sig från såväl gemensamma säkerhetsfrågor och globala demokratiseringsprocesser som till fördjupade ekonomiska relationer och ökad världshandel (EEAS 2).

Uppgifter från EU-kommissionen vill göra gällande att de bägge parterna EU och USA är varandras största handelspartner med god marginal, samt att de bägge ekonomierna motsvarar nästan hälften av världens samlade BNP.

Ett tredje steg i den transatlantiska samarbetsprocessen togs 1998 då de bägge parterna initierade *the Transatlantic Economic Partnership*, vars syfte återigen var att finna strategier för att gemensamt arbeta mot vidgade möjligheter för frihandel (EU-kommissionen 1). Liknande initiativ har därefter avlöst varandra under början på 00-talet, och kan rimligtvis sägas ha lagt en grund för nuvarande frihandelsavtalsförhandlingar. Förhandlingarna kring TTIP tog form i och med bildandet av en gemensam arbetsgrupp under toppmötet mellan USA och EU i Washington D.C. den 28 november 2011. *High-Level Working Group on Jobs and Growth* (HLWG), ledd av USAs handelsrepresentant Ron Kirk och EUs nuvarande handelskommisionär Karel De Gucht, kom att bestå av tjänstemän från de myndigheter på respektive sida som i normala fall ansvarar för handelsfrågor, vilket i EUs fall innebär Generaldirektoratet för handel (DG TRADE). Gruppens arbete resulterade i en slutgiltig verksamhetsrapport publicerad den 11 februari 2013, som fick genomslag redan innan den publicerades. Under ett möte den 7 till 8 februari 2013 formulerar Europeiska rådet, den institution som fastställer Europeiska unionens allmänna riktlinjer och prioriteringar, en rekommendation till både EU-kommissionen och Europeiska unionens råd (EU-rådet) om att följa upp på de slutsatser HLWG kommer fram till (Europeiska rådet, 2013). I den slutgiltiga verksamhetsrapporten framgick det att HLWG kunde rekommendera de bägge parterna att inleda förhandlingar om ett formellt frihandelsavtal (HLWG, 2013, s. 6). Avtalet föreslogs innehålla gemensamma överenskommelser gällande minskningar eller elimineringar av tullhinder och subventioner till näringsliv, men inriktades framförallt på en harmonisering av regelverk för produktion, konkurrens och marknad i stort, allt i syfte att verka för en vidare integrerad marknad mellan USA och EU. Avtalet föreslogs även innehålla regelverk för investeringar och handelsdispyter, liksom upphovsrätt, sammantaget med argumentet att ett dylikt avtal torde gynna de bägge parternas tillväxt och öka mängden arbetstillfällen (HLWG, 2013). Den 14 juni 2013 gavs EU-kommissionen så mandat av Europeiska unionens råd (EU-rådet) att inleda förhandlingar om TTIP (DG TRADE 1) Mandatet ifråga, en redogörelse över vilka befogenheter kommissionen har i förhandlingarna, är dock inte offentliggjort i sin helhet, även om detta delvis har tillgängliggjorts på internet via inofficiella kanaler tillsammans med andra dokument från förhandlingarna. Flertalet *Civil Society Organisations* (CSOs), NGOs, samt delar av traditionella media har reagerat på den sekretess som kringärdar förhandlingarna. Dessa ser de pågående förhandlingarna som ytterligare ett exempel på lobbygruppers inflytande, ett bristande demokratiskt underlag, samt frånvaron av transparens i det arbete EUs institutioner bedriver i allmänhet och kanske EU-kommissionen i synnerhet (Friends of Europe, 2014; Lipton & Hakim, 2013; Traynor et al, 2014).

1.3 Frågeställning och syfte \leftrightarrow teori och analysbegrepp

Med tanke på de omvälvande effekter ett eventuellt frihandelsavtal mellan världens två största ekonomier kan tänkas få finns det skäl att vidare analysera det arbete EU-kommissionen bedriver för att stärka en representativ roll för *det civila europeiska samhället* inom denna process. Denna uppsats behandlar därmed följande frågeställningar:

- inom ramen för pågående frihandelsavtalsförhandlingar – vem eller vilka är det som utgör representanter för *det civila samhället*?
- hur har representationsmekanismerna utformats, dvs. vilken typ av representation är det som möjliggörs?

Det *civila samhället* som begrepp kan förvisso inte sägas ha tillhandahållits en enhällig och koncis definition (Kohler-Koch, 2010, s. 1119; jfr. även Svedberg & Trädgård (red.), 2006). Som tidigare nämnts tenderar begreppet att i EUs officiella dokument och språkbruk iklädas en så vid kostym som möjligt och inkludera allt ifrån ekonomiska till medborgerliga intressen, något som även bekräftas av Saurugger (2008, s. 156-157; 164). Kohler-Koch menar att begreppet tenderar att förstås ur två skilda perspektiv: ett som förstår *det civila samhället* som en abstraktion av samhällslivet som sådant, samt ett som i sin definition av begreppet snarare fokuserar det *organiserade* civila samhället och ser till dess aktörer (Kohler-Koch, 2010, s. 1120). Det är ur detta sistnämnda perspektiv begreppet som sådant blir intressant för denna uppsats, detta på så vis att en specifik förståelse av *det civila samhället* därmed kommer an på vilken typ av organisationer (och därmed vilka specifika intressen) som inkluderas i begreppet. Syftet med ett brett och inkluderande begrepp kan således antas vara ett försök att redan på förhand säkra ett visst mått av legitimitet om definitionen som sådan, i sin spännvidd, kan antas fungera som ett verktyg för *de facto* möjliggörande av representativt deltagande. Vad som härmed även behöver förtydligas är att dessa frågeställningar förutsätter att *vem* som representeras bör ses som en funktion av *hur* representation möjliggörs. Att ett befintligt demokratiskt underskott föreligger grundas givetvis även på att uppsatsen i tillräckligt hög grad knyter an till en relevant förståelse av demokratisk legitimitet som sådan, på det att den förförståelse som frågorna grundar sig i synliggörs. Det rör sig härvid om en typ av legitimitet som strömmar ur en uppfattning av politisk representation i sin tur baserad på en principiell förståelse av *deltagande*. Kohler-Koch & Finke (2007) har med fokus på Europeiska unionen och delvis transnationella politiska aktörer i stort definierat denna principiella förståelse:

”[A] *principled conception* of participation [...] attributes democratic value to societal participation when the organization of participation is in line with fundamental democratic principles. Assessing the democratic quality of participation is an exercise in benchmarking: Does participation meet democratic standards such as equality, fairness, and inclusiveness?” (Kohler-Koch & Finke, 2007, s. 206-207)

Denna uppfattning av demokratisk legitimitet, som grundad i en principiell förståelse av deltagande, kan även relateras till Fritz W. Scharpfs definition av input-legitimitet (som skild från dess output-dito), här tolkad av Saurugger:

Input legitimacy, or government by the people, argues that citizens’ participation must be considered as the only source of democratic legitimacy, referring to the exercise of power through the majority. (Saurugger, 2008, s. 154)

Följden av att anamma detta perspektiv innebär av naturliga skäl att en institutionaliserad praxis som förvisso inriktar sig på att utöka transparens och möjligheter till deltagande för en

bred målgrupp, men som inte i sig förmår bedöma huruvida en viss typ av aktörer från denna målgrupp premieras av denna praxis, riskerar att underminera de egna försöken till utökad demokratisk legitimitet. Huruvida detta skett inom ramen för HLWGs förberedande policyarbete samt pågående TTIP-förhandlingar är också en fråga denna uppsats söker besvara.

1.4 Metodiskt tillvägagångssätt

1.4.1 Upplägg

Denna uppsats utgör en beskrivande fallstudie av de representativa mekanismer som skapats av EU-kommissionen inom ramen för utformandet av frihandelsavtalsförhandlingar (TTIP) med USA. Dessa mekanismer kan antas styra möjligheterna för representativt deltagande från det som av EU-kommissionen definieras som *det civila samhället*, vars delaktighet i processen syftar till att skänka en ökad legitimitet till förhandlingarna i sig liksom sedermera till det tilltänkta policy-utfallet av dessa.

Det empiriska analysmaterial som ligger till grund för föreliggande studie utgörs av officiell dokumentation av offentliga konsultationer (*public consultations*), civilsamhälleliga möten (*Civil Society Dialogues* – vidare CSD) samt övrig kommunikation varigenom *det civila samhället* och berörda intressenter har kunnat ge synpunkter, förslag och kritik på EU-kommissionens arbete med att utforma en förhandlingsposition. Den överväldigande majoriteten av detta material är fritt tillgängligt på EU-kommissionens hemsida, under Generaldirektoratet för handel (DG TRADE). Detta material inkluderar såväl möteslistor från samtliga konsultationer som de skriftliga bidrag som inkommit, liksom riktlinjer som omgärdar och styr dessa konsultationer och möten. De skriftliga bidrag som inkommit till EU-kommissionen och DG TRADE inbegriper primärt förslag på förhandlingspositioner samt i övrigt kommentarer till ett eventuellt frihandelsavtals utformning.

1.4.2 Avgränsning och problematik

Uppsatsen har avgränsats till att inbegripa samtliga av de offentliga konsultationer och CSDer som arrangerats från det att High Level Working Group on Jobs & Growth (HLWG) grundas i november 2011 fram till och med de faktiska TTIP-förhandlingarnas andra runda i november 2013, vilka dessutom kan kopplas till just detta specifika policyområde. Detta innebär att analysen täcker in sammanlagt fyra officiella CSDer samt tre offentliga konsultationer, varav en webbaserad frågeformulär samt två utlysta uppmaningar till skriftliga bidrag. Vad som blir tydligt vid en närmare granskning av EU-kommissionens policyförberedande arbete i stort är dock att det kan vara problematiskt att avgöra om samtliga bidrag till en policyförberedande process sker med klara gränsdragningar gentemot andra dylika pågående processer. Då detta inte verkar vara fallet har urvalet av analysmaterial skett efter principen att CSDer som utannonserats i direkt anknytning till HLWG premierats, detta på grund av uppsatsens begränsade omfång. Förhandlingar och samarbeten mellan USA och EU har skett löpande under samma tid och berört flera områden, varav några närbesläktade. Det är därmed fullt rimligt att anta att dessa näraliggande policyprocesser påverkar den som berörs i denna uppsats, även om denna fråga inte här utreds vidare. Inte heller inkluderar analysen de tillfällen för civilsamhällelig representation som möjliggjorts vid arrangemang den amerikanska motparten styrt över, detta då frågeställningens huvudfokus är en process

över vilken EU-kommissionen bär huvudansvar. I övrigt inkluderas även material som begärts ut av organisationen Corporate Europe Observatory (CEO³), vilket består av en lista över samtliga individuella möten mellan DG TRADE och *det civila samhället* som berört HLWG och TTIP under perioden mellan januari 2012 och april 2013. Detta material inbegriper även mötesprotokoll från samtliga av dessa möten, samt annan korrespondens mellan enskilda aktörer och DG TRADE kring ämnena HLWG och TTIP. Dessa delar av materialet har dock utelämnats i denna uppsats, dels på grund av bristande utrymme men även på grund av att en stor del av materialet är sekretessbelagt i varierande utsträckning.

Den totala mängd material som ligger till grund för denna uppsats möjliggör en kartläggning av deltagare i den policyförberedande process som utmynnar i TTIP-förhandlingar, liksom deltagare vid dessa förhandlingars första två rundor. Denna kartläggning kan sägas syfta till, att tillsammans med en analys av förutsättningarna för detta deltagande, dra slutsatser kring om någon typ av intressenter premierats av den form möjligheterna till deltagande givits. På denna punkt bör dock inflikas att deltagande från en viss typ av aktörer i sig inte av nödvändighet kan påstås ske på andra intressenters bekostnad, utan att anledningen till detta står att finna i andra, bakomliggande, orsaker på institutionell nivå.

Det material som ligger till grund för denna uppsats antas även ge en relativt representativ bild av de möjligheter *det civila samhället* givits till delaktighet i den policyförberedande processen, detta åtminstone under den period materialet täcker. Som det material som begärts ut av CEO indikerar är detta dock svårt att slutgiltigt fastställa, då tillgång till berörda tjänstemän och handläggare på DG TRADE ges även utanför de mer officiella arrangemang som avdelningen ansvarar för.

Anledningen till att grundandet av arbetsgruppen HLWG får utgöra startpunkt i uppsatsens analys sammanfattas av Persson (2007, s. 226): ”It is vital for most interest groups to make early representations to the Commission in order to make an impact on legislation. The importance of an early approach is pivotal [...]”. Beaktat detta kan möjligheterna för deltagande och representation i fallet med TTIP-förhandlingarna inte begränsas till de CSDer och offentliga konsultationer som sker då förhandlingarna väl har inletts, utan kritiskt för en rimlig bedömning är huruvida dessa möjligheter funnits redan i processens inledningsskede. Därmed sagt kan inte de slutsatser denna analys når heller fullt ut sägas vara representativ för den fullständiga förhandlingsprocessen som sådan, detta med tanke på att denna ännu pågår. Ännu med oklart resultat skall tilläggas. I lika liten grad kan dessa slutsatser heller med säkerhet sägas vara representativa för EU-kommissionens arbete med civilsamhällelig representation och deltagande inom ramen för andra policyområden.

Att det är den andra förhandlingsrundan som får utgöra analysmaterialets bortre avgränsning grundas i en nödvändig avvägning mellan uppsatsens omfång och strävan efter ett mer representativt underlag. Den förskjutning av deltagare som sker mellan CSDerna i första och andra förhandlingsrundan och som redovisas i nästföljande avsnitt (3.2) indikerar en föränderlighet i deltagandet under förhandlingarnas gång. Denna aspekt hade gått förlorad om materialet avgränsats till första förhandlingsrundan, men innebär även att önskvärt hade varit att inlemma även fortsatta förhandlingsrundor i analysen.

³”Corporate Europe Observatory (CEO) is a research and campaign group working to expose and challenge the privileged access and influence enjoyed by corporations and their lobby groups in EU policy making.” (CEO 1)

1.5 Disposition

Analysdelen av denna uppsats är uppdelad i fyra avsnitt. Det första avsnittet (2) behandlar vilken typ av aktörer och deltagare som framträder i den representationsdiskurs som förekommer i analysmaterialet från processen kring HLWG och TTIP (2.2). Detta avsnitt inleds även av ett stycke som redogör för det skifte i denna diskurs som skett under 00-talet (2.1). Dessa redogörelser syftar bägge till att klargöra vad EU-kommissionen frammanar för civilsamhällelig representation genom sin diskursiva praxis. Det vill säga: vilken typ av aktör är det man *riktar* sig till?

Det andra avsnittet (3) behandlar CSDer inom ramen för HLWG (3.1), respektive de två första förhandlingsrundorna (3.2). Dessa redogörelser syftar till att belysa vilken typ av deltagande som möjliggjorts i och med mötestillfällenas specifika utformning. Det vill säga: hur har mötena gått till och vilka aktörer har deltagit?

Det tredje avsnittet (4) behandlar de tre offentliga konsultationerna. Denna redogörelse syftar likaså till att belysa vilken typ av deltagande som möjliggjorts i och med konsultationernas specifika utformning. Detta avsnitt kommer även ge visst utrymme åt en analys av skillnader i bidrag mellan olika typer av deltagare, något som tidigare forskning efterfrågat (Persson, 2007, s. 236).

Det fjärde partiet (5) behandlar i viss utsträckning de möten mellan DG TRADE och civilsamhälleliga aktörer som skett utanför de officiellt arrangerade kanalerna, men som skett under samma period som i övrigt behandlas i uppsatsen, samt givetvis rört HLWGs arbete eller TTIP. Denna redogörelse syftar främst till att bekräfta det mönster som uppvisas i de två föregående partierna, men stakar även ut vägen för de normativa anspråk som ackompanjerar slutdiskussionen i denna uppsats.

2. DET CIVILA SAMHÄLLET & TTIP

2.1 EU-kommissionens representationsdiskurs

Saurugger har analyserat det sedan 1990-talet framväxande normativa fokuset på deltagande, samt den medföljande utvecklingen av konceptet *det civila samhället* så som detta framträder i EUs officiella språkbruk (Saurugger, 2008). Den definition av *det civila samhället* som framkommer i tidigare nämnda ”European Governance – A White Paper” (EU-kommissionen, 2001, s. 11, fotnot 9) kan utifrån detta sägas ha genomgått vissa förändringar under 00-talet, varav några högst relevanta för detta sammanhang.

Saurugger pekar framförallt på den skiftande betydelse begreppet kom att få i och med EU-kommissionens ”Green Paper on the European Transparency Initiative” (Europeiska kommissionen, 2006) – en kommuniké som ämnade väcka debatt kring en förbättrad standard inom EU-kommissionen på områden såsom lobbying och offentliga konsultationer (Saurugger, 2008, s. 173). Denna kommuniké kom sedermera att utmynna i ytterligare en kommuniké, samt det öppenhetsregister som lanserades 2008 (Europeiska kommissionen, 2007), i vilket samtliga organisationer som söker kontakt med EU-kommissionen i representativa syften tvingas registrera sig⁴. Vad som är intressant med detta utifrån ett perspektiv med fokus på *det civila samhället* är att fokus i och med kommunikén från 2006 och dess uppföljare från 2007 kom att förflyttas från *deltagande* som norm till en reglering av *lobbying* som verksamhet, och att samtliga aktörer, oavsett typ, kom att likställas

⁴ Specifika undantag till denna regel går dock att finna i Europaparlamentets arbetsordning, Annex X (Europaparlamentet, 2014/2001(REG))

med *intressenter* ("stakeholders") (Europeiska kommissionen, 2006, s. 5; Europeiska kommissionen, 2008, s. 4; Saurugger, 2008, s. 174).

Syftet med att i högre utsträckning involvera *det civila samhället* har nämnts ovan, men sammanfattas även ytterst väl av Saurugger (2008, s. 155):

The Parliament and the Commission count on interest groups to play a legitimization role for their own actions in decision-making processes, as a potential link between European decision makers and citizens. These two institutions, confronted with increasing criticisms regarding their democratic character, look for interest groups to support them – through their participation or their consultation in decision-making processes and the implementation of the various regulations, thus trying to establish input legitimization."

Detta syfte och fokus på input-legitimitet kan dock sägas ha urholkats i och med det skifte i språkbruk som skett, noterat även av Kohler-Koch (2009, s. 55):

"Under the Barroso Commission a shift in language indicates a greater interest in output legitimacy. Now "stakeholders" and no longer civil society are the Commission's partners in EU governance. The new terminology signals a narrower, functional approach which is more in line with the image of the EU as an efficient system of governance."

2.2 EU-kommissionens representationsdiskurs: HLWG och TTIP

Denna beskrivning av ett skifte i EU-kommissionens språkbruk från *det civila samhället* till *intressenter* är ett mönster som *delvis* går igen i de dokument som redogör för det arbete med dessa frågor som utförs av arbetsgruppen HLWG, samt inom ramen för de två första förhandlingarna kring TTIP.

HLWG publicerar under sin uppdragsperiod två verksamhetsrapporter: en interimistisk, publicerad den 19 juni 2012 (HLWG, 2012a) samt en slutgiltig, publicerad den 11 februari 2013 (HLWG, 2013). Utöver dessa inkluderar det arbete gruppen utför två CSDer samt tre offentliga konsultationer.

Vid samtliga dessa offentliga konsultationerna, utgör målgruppen *intressenter* ("stakeholders"), detta utan vidare specifikation eller definition av begreppet (DG TRADE 2; DG TRADE 3; DG TRADE 4). I de enskilda rapporter som sammanfattar respektive konsultation är det samma språkbruk som råder, även om redogörelsen för vilka som de facto bidrar till dessa är detaljerad och inkluderar såväl företag och näringslivsorganisationer som medborgare och offentliga myndigheter. Fördelningen av dessa är dock minst sagt skev, varav den absoluta majoriteten utgörs av deltagare som representerar näringsliv och industri (HLWG, 2012b, s. 1; HLWG, 2012c, s.1-2), en fördelning som beskrivs närmare i avsnitt 4.

Vid de två tillfällena arbetsgruppen arrangerar CSDer utgör målgruppen kategorierna *civilsamhälleliga intressenter* samt *relevanta intressenter* ("civil society stakeholders" respektive "relevant stakeholders"; DG TRADE 5; DG TRADE 6). Detta kan inte fullt ut sägas vara fallet med de två CSDer som hålls i EU-kommissionens regi efter HLWGs avslutande verksamhetsrapport fram till och med förhandlingarnas andra runda, under vilka målgruppen förvisso fortsatt beskrivs som *intressenter* (DG TRADE 7; DG TRADE 8), men där denna beskrivning i dessa fall även ackompanjeras antingen av den breda definitionen *civilsamhälleliga organisationer*, eller liksom i rapporterna till de offentliga konsultationerna, av en direkt beskrivning av vilken typ av organisationer som varit deltagande.

Avsteg från det odefinierade *intressenter* förekommer även i den slutgiltiga verksamhetsrapporten från HLWG. Denna är dock intressant på så vis att det begrepp som nyttjas – *viktiga intressenter* ("key stakeholders"; HLWG, 2013, s. 2) – innebär en tydlig värdering som kan antas bekräfta att den representation som skett inom ramen för arbetsgruppens arbete är rimlig att likställa med EU-kommissionens förväntningar, något som

förvisso även lyser igenom med ovan nämnda *relevanta intressenter*. Med tanke på hur utfallet ser ut vad gäller deltagare vid de konsultationer och CSDer som hålls, kan dessa värderande inslag till viss del sägas ringa in vad EU-kommissionen menar med *intressenter* – dvs. helt enkelt de som de facto bidrar eller deltar (vilka detta än må vara), ett cirkelresonemang vars implikationer blir tydligare med en redogörelse för hur dessa konsultationer och CSDer utformas (se vidare parti 3 och 4 nedan).

3. CIVIL SOCIETY DIALOGUE

3.1 HLWG

Den 20 mars 2012 håller EU-kommissionen sin första så kallad *Civil Society Dialogue* (CSD) inom ramen för arbetsgruppen HLWGs arbete, detta på plats i Bryssel. Denna typ av möten inbjuder uteslutande representanter från civilsamhälleliga organisationer som är registrerade som sådana i EU-kommissionens öppenhetsregister (EU-kommissionen 2). I gengäld har EU-kommissionen, vilket tidigare nämnts, en öppen policy gentemot vilken typ av organisationer som kan tänkas falla inom denna kategori, dvs. samtliga "[S]om bedriver verksamhet som avser att direkt eller indirekt påverka utformningen eller genomförandet av EU-institutionernas politik och beslutsprocesser." (EU-kommissionen 3) EU-kommissionen täcker även vissa resekostnader för upp till tio registrerade deltagare vid dessa CSD-möten (varav högst en från samma organisation upp till tre tillfällen per år/organisation), om än med vissa motkrav: en deltagare som ansöker om detta måste kunna anses bidra till att mötestillfället får en mer mångsidig representation (EU-kommissionen 4).

Av inbjudan till CSD-mötet den 20 mars att döma är detta ett tillfälle för *intressenter* att bidra till det som formuleras som mötets syfte: "[T]o further exchange views with civil society stakeholders regarding the issue and the possible ways forward." (DG TRADE 5) Mötesdeltagarna verkar således ges möjligheter att faktiskt påverka agendan. De på förhand registrerade mötesdeltagarna, trettio stycken (EU-kommissionens egna medarbetare inte inkluderade), är i så gott som samtliga fall representanter från industri och näringsliv, primärt i form av näringslivs- och branschorganisationer. American Chamber of Commerce to the European Union (AmCham EU), en lobbyorganisation för amerikanska näringslivsintressen med företag såsom Cargill, Citibank och General Electrics mfl. på sin medlemslista (AmCham EU 1), skickar fyra representanter. EuroCommerce, en branschorganisation för såväl andra näringslivsorganisationer såsom Svensk Handel och dess brittiska motsvarighet, British Retail Consortium, som för enskilda företag såsom Lidl och IKEA (EuroCommerce 1), skickar två representanter. EUROCHAMBRES, en centralorganisation för samtliga europeiska handelskamrar (EUROCHAMBRES 1), likaså. Av kvarvarande deltagare vid detta mötestillfälle finns det två stycken som inte kan sägas representera en organisation likt ovan nämnda. European Services Strategy Unit, en NGO som enligt egen utsago arbetar för "[S]ocial justice through the provision of good quality public service by democratically accountable public bodies [...]" (ESSU 1), bidrar med en representant, vilket även är fallet med Europeiska ekonomiska och sociala kommittén (EESK), vars medlemmar, enligt organisationen själv, representerar ett brett spektrum av det europeiska samhället. Från Sverige är bland andra Svenskt Näringsliv, LRF, TCO och Handikappförbunden Sverige representerade i kommittén (EESK 1).

Tabell 1⁵ – CSD, 2012-03-20, Bryssel

Typ av deltagare	Antal deltagare	% av tot. antalet deltagare (30)
Business	0	0,00 %
Trade association representing business	28	93,33 %
Trade union or organization representing trade unions	0	0,00 %
Consumer protection agency or representative	0	0,00 %
Government institution or regulator authority	0	0,00 %
Other non-governmental organization	1	3,33 %
Academic/research institute	1	3,33 %

(källa: DG TRADE 5)

Den 4 mars håller EU-kommissionen återigen en CSD, denna gång främst med en utvärdering av rapporten samt eventuella framtida förhandlingar på schemat: ”The purpose of this meeting is to exchange views with civil society stakeholders on the results of this report and discuss the initiative to launch negotiations for a Transatlantic Trade and Investment Partnership.”(DG TRADE 6). Föregående CSD och dess mer inbjudande syftesformulering är, vad det verkar, utbytt mot en formulering som snarare efterfrågar en bedömning av resultatet, om än kanske inte fullt ut fortsatta direkta bidrag till detsamma. Av femtiofem deltagare vid mötet finns sju representanter som inte företräder bransch- eller näringslivsorganisationer. Dessa sju inkluderar bland annat International Trade Union Conference, en global samarbetsorganisation för fackföreningar (ITUC 1), European Citizen Action Service, en NGO inriktad på medborgarrätt och civilsamhällelig representation (EU-kommissionen 5) samt tidigare nämnda ESSU.

Tabell 2 – CSD, 2013-03-04, Bryssel

Typ av deltagare	Antal deltagare	% av tot. antalet deltagare (55)
Business	0	0,00 %
Trade association representing business	48	87,27 %
Trade union or organization representing trade unions	3	5,45 %
Consumer protection agency or representative	0	0,00 %
Government institution or regulator authority	0	0,00 %
Other non-governmental organization	3	5,45 %

⁵ Kategorierna i tabellerna i denna uppsats är baserade på de kategorier som används av EU-kommissionen inom ramen för den frågebaserade offentliga konsultation som presenteras i avsnitt 4. Vid kategoriseringen av enskilda organisationer har jag utgått från hur de kategoriserats i denna samma konsultation. Om detta funnits vara missvisande har jag istället utgått från den kategorisering respektive organisation har i EU-kommissionens öppenhetsregister. Det innebär att think tanks, akademiska institutioner och fristående research-institut samtliga kategoriseras som ”Academic/research institute”. Branschorganisationer och näringslivsorganisationer inkluderas likaledes i samma kategori – ”Trade association representing business”. I kategorin ”Business” har inkluderats samtliga enskilda företag, advokatbyråer och lobbyistfirmor.

Academic/research institute

1

1, 81 %

(källa: DG TRADE 6)

3.2 TTIP-avtalets första två förhandlingsrundor

Den 14 juni 2013 fattar EU-rådet beslut om att delge EU-kommissionen mandat att inleda förhandlingar med sin amerikanska motpart. I pressmeddelandet som sammanfattar innebörden av detta beslut framgår, förutom att mandatet i sin helhet inte kan offentliggöras, att fortsatta konsultationer och dialoger med intressenter från civilsamhället skall ske i den utsträckning som varit fallet tidigare i processen, men att de exakta förhandlingsturerna förblir konfidentiella (DG TRADE 1).

Efter den först förhandlingsrundan i Washington D.C. arrangerar EU-kommissionen ytterligare en CSD i Bryssel. Enligt utlysningen av denna framgår att mötet syftar till att informera *civilsamhälleliga organisationer* om hur förhandlingarna fortlöpt under den första rundan. Väl värt att notera är att denna CSD sker efter det att första förhandlingsrundan redan är avslutad, vilket även är fallet med den CSD som följer på den andra förhandlingsrundan senare samma år. Vid detta andra mötestillfälle efter att förhandlingar inletts har även vissa begränsningar i deltagarantalet angetts i och med mötets utlysning. Detta innebär att maximalt två personer från samma organisation ges tillträde. Av deltagarlistorna att döma förefaller denna strategi vara förståelig då antalet deltagare nästan fördubblas från det ena mötet till det andra. Vad som ytterligare är anmärkningsvärt är det stora antalet NGOs och arbetstagarrepresentater som strömmat till vid dessa två mötestillfällen, även om de sistnämnda fortsatt utgör en liten andel av det totala antalet representanter.

Tabell 3 – CSD, efter första förhandlingsrundan, Bryssel, 2013-06-06

Typ av deltagare	Antal deltagare	% av tot. antalet deltagare (162)
Business	0	0,00 %
Trade association representing business	120	75,30 %
Trade union or organization representing trade unions	8	4,93 %
Consumer protection agency or representative	5	3,08 %
Government institution or regulator authority	4	2,46 %
Other non-governmental organization	22	13,58 %
Academic/research institute	3	1,85 %

(källa: DG TRADE 7)

Tabell 4 – CSD, efter andra förhandlingsrundan, Bryssel, 2013-11-11

Typ av deltagare	Antal deltagare	% av tot. antalet deltagare (287)
Business	80	27,87 %
Trade association representing business	141	49,12 %
Trade union or organization representing trade unions	11	3,83 %
Consumer protection agency or representative	2	0,69 %
Government institution or regulator authority	9	3,13 %

Other non-governmental organization	37	12,89 %
Academic/research institute	9	3,13 %

(källa: DG TRADE 9)

4. OFFENTLIGA KONSULTATIONER

Den slutgiltiga verksamhetsrapporten från HLWG lägger emfas vid gruppens idoga arbete med att ha inhämtat rekommendationer och synpunkter från berörda *intressenter* ("stakeholders"). Detta arbete, sammanfattar rapporten, har bestått av offentliga konsultationer samt CSDer, i vilka intressenter givits möjlighet att bidra med det som beskrivs som "[...] specific input on ways to promote greater transatlantic regulatory compatibility." (HLWG, 2013, s. 2)

Det första tillfället för enskilda aktörer att under organiserade former influera HLWGs arbete inleddes 30 januari 2012 (DG TRADE 8) – en offentlig konsultation under vilken *intressenter* ges möjlighet att bidra med skriftliga förslag och önskemål om prioriteringar för HLWG i dess arbete. Tidsfristen inom vilken dessa ges möjlighet att skicka in sina bidrag sträcker sig fram till den 23 april samma år. Initiativet är tydligt inriktat på att samla in bidrag som kan vara till aktiv hjälp för utformandet av ett framtida frihandelsavtal:

"Upon completing its analysis, the Working Group will also consider and recommend the practical means necessary to implement any policy measures identified. These could include a range of possible initiatives, from enhanced regulatory cooperation to negotiation of one or more bilateral trade agreements [...]" (DG TRADE 10)

Vid en närmare granskning av de bidrag som skickas in skriftligen under denna första konsultation uppvisas ett tydligt mönster över vilken typ av deltagare som befinner sig i majoritet. Av fyrtioåtta bidrag är tre från privatpersoner; ett från Lettlands finansdepartement, ett från Danmarks ambassadråd i handelsfrågor i Bryssel, ett från internationella djurrättsorganisationen TAWC, samt ett från *Plateforme contre le transatlantisme* (no-transat.be) (DG TRADE 11). Sistnämnda är en organisation som uppger sig representera sammanlagt nittiotvå NGOs och partier på vänsterkanten, framförallt i Belgien (no-transat 1). I övrigt består listan av intressenter som bidragit till konsultationen av handelskamrar (AmCham EU, EUROCHAMBRES, International Chamber of Commerce UK, Association of German Chambers of Commerce and Industry mfl.) och näringslivsorganisationer (Svenskt Näringsliv, Confederation of British Industry, Federation of German Industries etc.).

Skillnaderna i de bidrag som vid denna konsultation inkommer till EU-kommissionen är slående. Ett av bidragen från privatperson är en önskan om att underlätta regelverket kring visumansökan mellan de bägge parterna USA och EU (Gomez, 2012). Resterande två utgörs av kortfattad kritik av EUs ekonomiska prioriteringar och övergripande politiska utformning, vilket även är fallet med bidraget från no-transat.be (Scaufaire, 2012; Siddi, 2012; no-transat.be, 2012). Bidragen från Danmarks ambassadråd i handelsfrågor, Lettlands finansdepartement och TAWC innehåller kortfattade rekommendationer om fokusområden (Ministry of Economics of the Republic of Latvia, 2012; Thuesen Lunde, 2012; TAWC, 2012). Bidragen från de större industrianknutna intressenterna utgörs däremot i förefallande hög grad av regelrätta forskningsrapporter, varav många är odelat positiva till ett långtgående frihandelsavtal (jfr. ex. TheCityUK, 2012 & AmCham EU, 2012). Hur samtliga bidrag tas emot av EU-kommissionen reflekteras delvis i en sammanfattande rapport över konsultationen. Det lilla fåtalet kritiska inlägg lyser häri med sin frånvaro och EU-kommissionens sammanfattande formulering ger få indikationer på skilda meningsuppfattningar: "The results of the public consultations showed that stakeholders are

generally highly supportive of a transatlantic initiative that would boost trade and generate growth and jobs across the Atlantic.” (EU-kommissionen, 2012a, s. 2)

Tabell 5 – offentlig konsultation, HLWG, slutdatum 2012-04-23

Typ av uppgiftslämnare	Antal bidrag	% av totala antalet bidrag (48)
Business	4	8,33 %
Trade association representing business	37	77,08 %
Trade union or organization representing trade unions	0	0,00 %
Consumer protection agency or representative	0	0,00 %
Government institution or regulator authority	3	4,16 %
Other non-governmental organization	2	4,16 %
Academic/research institute	0	0,00 %
Citizen	3	6,28 %

(källa: DG TRADE 11)

Efter publicering av HLWGs interimistiska verksamhetsrapport följer en tre månader lång andra offentlig konsultation. Mellan 27 juni och 29 september 2012 ges *intressenter* möjlighet att fylla i en detaljerad frågeformulär vars sammanlagt femtiotvå frågor täcker en uppsjö detaljområden som potentiella förhandlingar om ett frihandelsavtal kan tänkas inbegripa. Frågeformulärens syfte sammanfattas på förhand av EU-kommissionen:

This public consultation is intended to enable the gathering of detailed views relating to the future trade and economic relationship between the European Union and the United States. Taking into account the more general initial public consultation published February 2012, it aims at detailing and structuring the feedback of all relevant stakeholders. (DG TRADE 3)

Vad gäller syftet med denna konsultation förefaller det tydligt att detta, i paritet med vad som är fallet med den CSD som hålls 20 mars 2012, möjliggör ett visst utrymme för deltagare att i någon form utforma en agenda för ett potentiellt frihandelsavtal. Vid sammanställningen av det resultat som inkommer till denna konsultation uppvisas följande deltagardata:

Tabell 6 – offentlig konsultation, HLWG, slutdatum 2012-09-27

Typ av uppgiftslämnare	Antal bidrag	% av totala antalet bidrag (114)
Business	28	24,56 %
Trade association representing business	47	41,23 %
Trade union or organization representing trade unions	8	7,02 %
Consumer protection agency or representative	0	0,00 %
Government institution or regulator authority	3	2,63 %
Other non-governmental organization	5	4,39 %
Academic/research institute	1	0,88 %
Citizen	8	7,02 %

Som tabellen indikerar är det en majoritet av bidragen som lämnats av intressenter ur de första två kategorierna, närmare bestämt 65,79 %. I jämförelse med hur fördelningen ser ut mellan vilken typ av intressenter som representeras i och med ovan nämnda inledande offentliga konsultation ser dessa siffror något bättre ut. Det tabellen visar är dock inte hela sanningen. Vid en närmare genomgång av de enskilda bidrag som offentliggjorts, med respektive uppgiftslämnarens godkännande, visar det sig att kategorin "Other" innehåller uppgiftslämnare som snarare borde ha placerats i de två första kategorierna (enligt de kriterier som nämns ovan). Av nio offentliggjorda bidrag i kategorin "Other" (fyra bidrag är dubletter, ett är inte offentliggjort och uppgiftslämnaren därmed okänd) är ett från ovan nämnda no-transat.be. Resterande bidrag utgörs av svar från organisationer som snarare borde placerats i kategori nummer två – "Trade association representing business", såsom Confederation of British Industry (CBI) och American Chamber of Commerce Germany (AmCham Germany) (DG TRADE 13). På så vis bör ytterligare 9,82 procentenheter adderas och den totala andelen intressenter som hamnar i de två första kategorierna och uppgår därmed till 75,61 % av svarsunderlaget.

I den sammanfattande rapport som följer på konsultationens slutförande nämner EU-kommissionen inte dessa siffror – knappt heller de aktörer som utgör de resterande cirka 25 %. Istället lyfts det faktum att spridda sektorer inom industrin är representerade fram på ett sätt som inbjuder till en problematisk tolkning av EU-kommissionens beskrivning, nämligen att en bred representation från industri och näringslivsintressen är att likställa med en bred representation från samhället i stort. (HLWG, 2012c, s.1-2)

Nästföljande och avslutande organiserade konsultation i relation till HLWGs arbete hålls mellan den 28 september och den 31 oktober 2012 och liknar i mångt och mycket den som hålls mellan 30 januari och 23 april tidigare samma år. I det här fallet är konsultationen dock ett samarbete mellan EU-kommissionens handelsdirektorat (DG TRADE) respektive näringslivsdirektorat (DG ENTERPRISE), vilka båda är representerade i arbetsgruppen HLWG, och dessas amerikanska motsvarigheter, Office of Regulatory Affairs (OIRA) och Office of the United States Trade Representative (USTR). Den gemensamma konsultationen syftar enligt den skriftliga inbjudan till att underlätta inhämtning av "[...] concrete ideas on how greater compatibility could be achieved in a particular economic sector by providing detailed information for that sector [...]" (DG Enterprise/DG Trade & OIRA/USTR, 2012), en snäv formulering som kraftigt kringskar de möjligheter till varierad input denna konsultation erbjuder. Vidare är konsultationen tydligt inriktad på feedback från intressenter kring en tilltänkt harmonisering av skilda regelverk som omger produktion av varor inom de bägge ekonomierna USA och EU, och som därmed kan tänkas ligga till last för handeln mellan dessa. Till skillnad från tidigare konsultationer bifogas i inbjudan till denna konsultation en önskan om att bransch- eller näringslivsorganisationer som önskar delta om möjligt bifogar inlagor som författats gemensamt med motsvarande organisation på andra sidan Atlanten. Följden av detta grepp från EU-kommissionen och OIRA/USTR blir att de tilltänkta intressenterna redan på förhand definieras på ett sätt som inte liknar vad som sker under övriga konsultationer. Likaså slipper arbetsgruppen HLWG till viss del bidrag från de deltagare som inte hyser en samsyn med sin motpart på andra sidan Atlanten. Huruvida detta får en direkt effekt på de faktiska bidragen till konsultationen går dock ej att säkert fastställa.

Tydligt är förvisso att önskemålet om bransch- och näringslivsorganisationers deltagande i konsultationen faller i god jord. Av femtiotvå bidrag som inkommer till EU-kommissionen⁶ består bidragen till 94 % (fyrtonio stycken) av sådana som inkommit från just företag, bransch- och näringslivsorganisationer. Resterande bidrag är författade av djurrättsorganisationerna TAWC och Humane Society International, samt tidigare nämnda no-transat.be (DG TRADE 14).

Tabell 7 – offentlig konsultation, HLWG, slutdatum 2012-10-31

Typ av uppgiftslämnare	Antal bidrag	% av totala antalet bidrag (52)
Business	4	7,69 %
Trade association representing business	45	86,53 %
Trade union or organization representing trade unions	0	0,00 %
Consumer protection agency or representative	0	0,00 %
Government institution or regulator authority	0	0,00 %
Other non-governmental organization	3	5,76 %
Academic/research institute	0	0,00 %
Citizen	0	0,00 %

(källa: DG TRADE 13)

5. Möten och korrespondens med DG TRADE

Den 19 april 2013 begär NGO On Corporate Europe Observatory ut en lista över samtliga möten från januari 2012 mellan enskilda aktörer och tjänstemän vid EU-kommissionen, som på något vis berört HLWG eller TTIP, samt även all korrespondens mellan enskilda aktörer och EU-kommissionen som berört dessa frågor. Efter ett långt och utdraget meningsutbyte med berörda tjänstemän på DG TRADE och CEO resulterar det hela i att en lista över sammanlagt etthundratrettiofem möten görs tillgängliga. Därtill sammanlagt fyrtiofyra mötesprotokoll eller –dokument, liksom åttiofem dokument bestående av korrespondens.

Möteslistan uppvisar i stort sett samma mönster vad gäller deltagare som övrig data från offentliga konsultationer och CSDer. Företag, näringslivs- och branschorganisationer utgör en klar majoritet av deltagarna. Möteslistan uppvisar även ett häpnadsväckande antal företag och branscher som står för flera av mötena med DG TRADE. Dessa inkluderar exempelvis bilindustrin, vars branschorganisationer CLEPA och ACEA deltar vid sammanlagt sju möten (vilket inte inbegriper de ytterligare möten som sker med enskilda biltillverkare såsom Ford, Daimler och BMW som samtliga befinner sig på möteslistan). Vad möteslistan även indikerar, och som tidigare nämnts i anknytning till avsnitt 1.4.2 av denna uppsats, är att mötestillfällena inte bara sker på oklara premisser, även om HLWG aktivt uppmanat intressenter att ge förslag fortlöpande under policyprocessen (DG TRADE 15), utan att det även kan anses vara oklart om det finns andra, än mer inofficiella, kanaler för representation och deltagande i utformandet av förhandlingspositionen. I möteslistan finns även noteringar om mötestillfällenas omständigheter varur vi kan finna

⁶ Värt att nämna är att den amerikanska motparten likaså mottar bidrag, i det fallet hela åttioen stycken, dessa ingår dock inte i min analys. <http://www.regulations.gov/#!searchResults;rpp=25;po=0;s=USTR-2012-0028>

följande exempel: ”Dinner discussion: *Has Trade Policy Become Bilateral Again?*”, ”Working lunch with CEFIC”, ”Speech during cocktails (EU-US relations)”, ”Courtesy call” (sistnämnda från amerikanska lobbyorganisationen USCC – United States Chamber of Commerce). Återigen, även om det är svårt att belägga vilken typ av representation och deltagande i HLWGs arbete som möjliggjorts genom vanliga mötestillfällen mellan DG TRADE och enskilda aktörer, kan det bedömas vara orimligt att möjligheten för en hövlighetsvisit står till buds för vilken typ av civilsamhällelig organisation eller aktör som helst.

Tabell 8 – möten enskilda aktörer, 2012-01- – 2013-10-

Typ av deltagare	Antal möten	% av totala antalet möten (135)
Business	29	21,48 %
Trade association representing business	93	68,88 %
Trade union or organization representing trade unions	3	2,22 %
Consumer protection agency or representative	1	0,74 %
Government institution or regulator authority	0	0,00 %
Other non-governmental organization	2	1,48 %
Academic/research institute	7	5,18 %

(källa: AsktheEU 1)

6. SLUTSATSER

6.1 Resultat av analysen

Den första delen av analysen i denna uppsats har behandlat frågan om vilken typ av aktörer man inte bara riktar sig till utan kanske till och med frammanar, i och med den representationsdiskurs som EU-kommissionen nyttjat inom ramen för HLWGs policyförberedande arbete samt de två första förhandlingsrundorna till TTIP. Denna analys har visat att EU-kommissionen inom detta område i sitt språkbruk tenderar att rikta sig till det som lite vagt benämns som *intressenter*. Syftet med denna strategi kan antas vara att snarare än att fylla detta begrepp med en förhåndsdefinition låta det förbli öppet på det att deltagare som sedermera deltar i den policyförberedande processen per definition ikläder sig rollen som *intressenter*, obeaktat vilka dessa faktiskt är. Huruvida dessa aktörer kan sägas representera *det civila samhället* eller ej blir därmed så gott som omöjligt att besvara, detta med anledning av att *det civila samhället* så som det definierats av EU-kommissionen (EU-kommissionen, 2001, s. 11, fotnot 9) är så pass allomfattande att nödvändiga konkreta gränsdragningar förhindrar sådana slutsatser.

En övergång från ett fokus på *det civila samhället* till ett fokus på *intressenter*, som Saurugger (2008) och Kohler-Koch (2009) pekat på, exemplifieras förvisso i den policyförberedande processen. Men undantag finns där det blir otydligt om då förekommande *civilsamhälleliga organisationer* och *civilsamhälleliga intressenter* befinner sig på gränsen mellan dessa bägge språkbruk och vad detta därmed säger om EU-kommissionens medvetenhet om en sådan övergångsprocess. De gånger då språkbruket tippas över i de normativa beskrivningarna *viktiga intressenter* och *relevanta intressenter* tydliggörs dock hur EU-kommissionen inte bara bidrar till den diskurs varigenom man låter var mötes- eller konsultationstillfälles faktiska deltagare utgöra *civilsamhälleliga representanter* utan vidare

granskning, utan dessutom skriver under på denna definition. Denna diskursiva handling utgör, till följd av detta, ett exempel på det Vieira och Runciman formulerat: "[T]he public interest becomes a product of the system of representative politics, rather than a precondition of it." (Vieira & Runciman, 2008, s. 138) Likaså innebär detta att den språkliga innebörden av begreppet indirekt blir beroende av de övriga mekanismer som styr deltagarkompositionen.

Analysen av CSDerna och de offentliga konsultationerna, liksom listorna över övriga mötestillfällen, har framförallt resulterat i en bild av deltagande förbehållet representanter för industri, näringslivs- och branschorganisationer, vilka samtliga *möjligen* kan sägas tillhöra *det civila samhället*, men som dock inte under några omständigheter kan fungera uttömmande för detsamma. Att det deltagande som skett i så stor utsträckning varit förbehållet dessa specifika intressenter kan förvisso inte tas som bevis för att dessa CSDer och konsultationer i sin utformning aktivt behindrat andra intressenter från att delta i desamma. Däremot kan analysen sägas ha visat hur vissa moment i dessa representativa arrangemang är till fördel för aktörer som uppstår vissa egenskaper, såsom finansiella resurser och hög organisatorisk kapacitet. Även om DG TRADE exempelvis finansierar vissa resekostnader i samband med CSDer utgör det faktum att samtliga av dessa sker i Bryssel och uteslutande utannonseras på DG TRADEs webbplats, en fördel för organisationer som antingen är baserade där, kan finansiera en egen resebudget, eller helt enkelt har möjlighet att fortlöpande bevaka EU-kommissionens arbete.

Detsamma kan sägas gälla de offentliga konsultationerna. För att delta i dessa krävs inte bara resurser nog att hålla sig ajour med när dessa utlyses, utan även resurser nog att producera bidrag som står sig i den konkurrens som övriga bidrag till dessa konsultationer onekligen utgör. Resultatet av den analys som gjorts av dessa sammanlagt tre offentliga konsultationer visar på att resursstarka aktörer inte bara är mer förekommande vid dessa, utan att dessa aktörers bidrag, åtminstone vid den första och sista av dessa konsultationer, varit av högre kvalitativt snitt, och därmed verkar ha fått mer genomslag hos EU-kommissionen. Indikationer på detta står att finna i det faktum att det primärt är näringslivs- och branschorganisationers representativa bidrag som lyfts fram som signifikanta i de rapporter som följer på dessa konsultationer (EU-kommissionen, 2012a, s. 2; HLWG, 2012c, s. 1-2). Analysen har även visat att konsultationernas utformning i allra högsta grad bidragit till ett representativt deltagande från resursstarka aktörer. Den andra offentliga konsultationens krav på eftertänksamma svar till femtio frågor kräver resurser som inte nödvändigtvis står var organisation till förfogande, än mindre enskilda individer. Den tredje offentliga konsultationens efterfrågan på transatlantiska, gemensamma bidrag, innebär delvis att europeiska organisationer som saknar amerikansk motpart, eller som helt sonika har en annan utgångspunkt än sin amerikanska motpart, producerar bidrag som riskerar att hamna i sämre dager. Att denna tredje konsultation dessutom presenteras med en relativt snäv syftesformulering kan även antas ha påverkat de representativa möjligheterna inom den policyförberedande processen, så till vida att det i högre utsträckning styr vilken policyposition bidragen på förhand bör ha, eller helt enkelt inte bedömer dessa bidrag på samma villkor.

Detta för oss även till frågan om *när* i processen de olika aktörerna deltagit. Vikten av deltagande i initialskedet har berörts tidigare och att inkludera denna aspekt i analysen har grundat sig i ett försök att bedöma eventuella kvalitativa skillnader i möjligheter för det representativa deltagandet. Analysen av den första CSDn och de inledande två konsultationerna pekar på att deltagande vid dessa tillfällen i policyprocessen, under HLWGs arbete, inneburit något större möjligheter till påverkan på utformandet av en frihandelspolicy än vad som är fallet senare i processen, åtminstone av syftesformuleringarna att döma. Likaså blir det tydligt att de CSDer som anordnas efter att HLWG publicerat sin slutgiltiga

verksamhetsrapport främst syftar till att informera deltagarna om uppnått resultat vid förhandlingsrundor med den amerikanska motparten. På så vis kan man argumentera för att deltagarna vid detta tillfälle i processen går från att ha givits möjlighet att ge *input* till att ges möjlighet att göra utlåtanden om dess *output*, vilket även inverkar på graden av legitimitet processen som sådan kan tillskrivas baserat på det mått – *deltagande* – som fastställts i teoriavsnittet (1.2) av denna uppsats. Detta sammanfattas även av Persson:

”[T]he basic normative standard that any political system would have to meet is political equality, understood as equal chances of all citizens to participate. In a system of supranational governance, such as the EU, equal chances for participation are vested in interested parties and stakeholders at the EU level. Hence, the effective degree of equality in interest group participation can be used as a normative yardstick in an assessment of the democratic credentials of the EU polity. Only when consultations reflect a fairly balanced representation of diverse interest groups can they contribute to the enhanced democratic legitimacy of EU policies, according to a pluralist model of democracy.” (Persson, 2007, s. 225-226)

Det förefaller nämligen vara klarlagt att näringslivs- och branschorganisationer samt enskilda enskilda representanter för industriintressen utgör den absoluta majoriteten av de intressenter som har tillträde tidigt i policyprocessen, något som blir än tydligare om vi väger in analysen av den lista över enskilda möten mellan dessa intressenter och DG TRADE som sker under samma, formativa, period.

6.2 Vidare slutsatser

Representation av *det civila samhället* inom ramen för HLWGs policyförberedande arbete samt efterföljande TTIP-förhandlingar kan sägas ha ugjorts av så gott som enbart intressenter från industri, näringslivs- och branschorganisationer. Denna deltagarkategori har därmed tillåtits exemplifiera och så gott som ensam fylla den tidigare relativt betydelselösa kategorin *civilsamhälleliga intressenter*, och kan sägas utgöra stommen i det som EU-kommissionen benämner som *det civila samhället*, åtminstone i den institutionaliserade praxis som omgärdat denna process.

Det är återigen viktigt att poängtera att om denna uppsats kan sägas ha undersökt mekanismer för representation på basis av vilka som de facto representerats så krävs det någonstans en förankring i väldigt tydliga åtgärder för att inte riskera att hamna i ett cirkelresonemang (dvs. det kan inte argumenteras för att EU-kommissionen bara skapar möjligheter för företag och näringslivsintressen att delta bara för att det råkar vara dessa som deltar). Men likaså är det viktigt att betona att den *laissez faire*-utformning som verkar råda vid de tillfällen EU-kommissionen inbjuder till dialog och konsultation (liksom till enskilda, mer inofficiella möten) leder till att denna typ av intressenter premieras, detta då det krävs resursstarka aktörer som har förmåga och kapacitet att delta och representera under en längre period, samt i större utsträckning vid var tillfälle.

Om beslutet om vem som är intressent helt utelämnas till var och ens föregivna förmåga att på egen hand söka påverka policyskapande politiska aktörer så premierar detta aktörer med resurser. Detta försöker EU-kommissionen förvisso åtgärda med sina konsultations- och dialoginitiativ. Problemet, som denna uppsats redogjort för, är att det är samma aktörer som återkommer även inom ramen för dessa, främst på grund av den bristfälliga definition av *det civila samhället* som används av EU-kommissionen för att söka ökad legitimitet för det egna policyarbetet. För att denna verksamhet i sin totalitet skall bli mer bekant krävs dock fortsatta studier av det arbete EU-kommissionen utför för att försöka involvera *det civila samhället* i policyprocesser.

7. REFERENSER

Primära källor

AmCham EU 1 = hemsidan för American Chamber of Commerce to the European Union, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.amchameu.eu/?tabid=107> hämtad: 2014-05-21

AmCham EU (2012), bidrag till offentlig konsultation, 2012-04-23 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149713.pdf hämtad: 2014-05-22

CEO 1 = Corporate Europe Observatorys hemsida, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://corporateeurope.org/about-ceo> hämtad: 2014-05-21

DG Enterprise/DG Trade & OIRA/USTR (2012), *Solicitation to EU & US Stakeholders*, sammanfattande rapport [Elektronisk] Tillgänglig: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/international/files/eu-us-agreement_en.pdf hämtad: 2014-05-22

DG TRADE 1 = hemsidan för DG TRADE, pressarkiv [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=918> hämtad 2014-05-21

DG TRADE 2 = hemsidan för DG TRADE, konsultationer [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/consultations/index.cfm?consul_id=160 hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 3 = hemsidan för DG TRADE, konsultationer [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/consultations/index.cfm?consul_id=169 hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 4 = hemsidan för DG TRADE, konsultationer [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/consultations/index.cfm?consul_id=170 hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 5 = hemsidan för DG TRADE, mötesinformation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/civilsoc/meetdetails.cfm?meet=11385> hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 6 = hemsida för DG TRADE, mötesinformation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/civilsoc/meetdetails.cfm?pastyear=2013&meet=11401> hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 7 = hemsida för DG TRADE, mötesinformation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/civilsoc/meetdetails.cfm?meet=11411#parts> hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 8 = hemsida för DG TRADE, pressarkiv [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=982> hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 9 = hemsida för DG TRADE, deltagarlista vid CSD [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151919.pdf hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 10 = hemsida för DG TRADE, syftesformulering för offentlig konsultation [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149683.pdf hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 11 = hemsida för DG TRADE, deltagarlista vid offentlig konsultation [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/consultations/documents/consul_147.pdf hämtad: 2014-05-21

DG TRADE 12 = hemsida för DG TRADE, resultat från offentlig konsultation [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/march/tradoc_150765.pdf hämtad: 2014-05-22

DG TRADE 13 = hemsida för DG TRADE, enskilda bidrag från offentlig konsultation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://ec.europa.eu/yourvoice/ipm/forms/dispatch?userstate=DisplayPublishedResults&form=ustradefinal3> hämtad 2014-05-22

DG TRADE 14 = hemsida för DG TRADE, enskilda bidrag från offentlig konsultation [Elektronisk] Tillgänglig: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/international/cooperating-governments/usa/jobs-growth/consultation-on-regulatory-issues_en.htm hämtad: 2014-05-22

DG TRADE 15 = hemsida för DG TRADE, bidrag till CSD [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/march/tradoc_149255.pdf hämtad: 2014-05-22

EEAS 1 = Europeiska utrikestjänstens hemsida [Elektronisk] Tillgänglig: http://eeas.europa.eu/us/index_en.htm hämtad: 2014-05-21

EEAS 2 = Europeiska utrikestjänstens hemsida [Elektronisk] Tillgänglig: http://eeas.europa.eu/us/docs/new_transatlantic_agenda_en.pdf hämtad: 2014-05-21

EESK 1 = hemsida för Europeiska ekonomiska och sociala kommittén, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.sv.home>

ESSU 1 = hemsida för European Services Strategy Unit, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.european-services-strategy.org.uk/about/>

EUROCHAMBRES 1 = hemsida för EUROCHAMBRES, presentation av medlemmar [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.eurochambres.eu/Content/default.asp?pagename=OurMembers>

EuroCommerce 1 = hemsida för EuroCommerce, presentation av medlemmar [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.eurocommerce.be/about-us/our-members.aspx> hämtad: 2014-05-21

Europeiska kommissionen (2001), *European Governance – A White Paper*, COM(2001) 428 final. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0428&rid=1> hämtad: 2014-05-21

Europeiska kommissionen (2006), *Green Paper on the European Transparency Initiative*, COM(2006) 194 final. [Elektronisk] Tillgänglig: http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf hämtad: 2014-05-21

Europeiska kommissionen (2007), *Follow-up to the Green Paper 'European Transparency Initiative'*, COM(2007) 127 final. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0127&from=EN> hämtad 2014-05-21

EU-kommissionen 1 = EU-kommissionens hemsida, förteckning över samarbete med andra nationer [Elektronisk] Tillgänglig: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/international/cooperating-governments/usa/regulatory-cooperation/index_en.htm hämtad: 2014-05-21

EU-kommissionen 2 = EU-kommissionens hemsida, regler för deltagande vid CSD [Elektronisk] Tillgänglig: <http://trade.ec.europa.eu/civilsoc/register.cfm> hämtad: 2014-05-21

EU-kommissionen 3 = EU-kommissionens hemsida, öppenhetsregistret [Elektronisk] Tillgänglig: <http://ec.europa.eu/transparencyregister/info/consult-register/whyConsult.do?locale=sv> hämtad: 2014-05-21

EU-kommissionen 4 = EU-kommissionens hemsida, regler för finansiering av reseutgifter [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/civilsoc/trav_exp.cfm hämtad: 2014-05-21

EU-kommissionen 5 = EU-kommissionens hemsida, öppenhetsregistret, information om European Citizen Action Service [Elektronisk] Tillgänglig: <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/consultation/displaylobbyist.do?id=47003483702-10> hämtad: 2014-05-21

Europeiska rådet (2013), 7-8 februari 2013 Slutsatser, EUCO 3/13 [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/sv/ec/135358.pdf hämtad: 2014-05-21

Friends of Europe (2014), "Civil Society call for full transparency about the EU-US trade negotiations", öppet brev till handelskommissionär Karel de Gucht, [Elektronisk] Tillgänglig: https://www.foeeurope.org/sites/default/files/foee_ttip-civil-society-transparency-call190514.pdf hämtad: 2014-05-21

Gomez, David (2012), bidrag till offentlig konsultation, juli 2012 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149728.pdf hämtad: 2014-05-21

High Level Working Group on Jobs & Growth (2012a), *Interim Report*, 19 juni 2012 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/june/tradoc_149557.pdf hämtad: 2014-05-21

High Level Working Group on Jobs & Growth (2012b), *Results of the initial public consultation on the EU-US High Level Working Group on Jobs & Growth*, sammanfattande rapport, [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/consultations/documents/consul_148.pdf hämtad: 2014-05-21

High Level Working Group on Jobs & Growth (2012c), *Results on the public consultation on the future of EU-US trade and economic relations*, sammanfattande rapport, [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2014/march/tradoc_152233.pdf hämtad: 2014-05-21

High Level Working Group on Jobs & Growth (2013), *Final Report*, 11 februari 2013 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/february/tradoc_150519.pdf hämtad: 2014-05-21

ITUC 1 = hemsida för International Trade Union Conference, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.ituc-csi.org/about-us?lang=en>

Lipton, Eric & Hakim, Danny (2013), "Lobbying Bonanza as Firms Try to Influence European Union", *The New York Times*, artikel 2013-10-18 [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.nytimes.com/2013/10/19/world/europe/lobbying-bonanza-as-firms-try-to-influence-european-union.html?_r=0 hämtad: 2014-05-21

Ministry of Economics of the Republic of Latvia (2012), bidrag till offentlig konsultation, 2012-05-08 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149662.pdf hämtad: 2014-05-21

no-transat 1 = hemsida för Plateforme contre le transatlantisme, presentation [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.no-transat.be/signataires/associations-organisations-syndicales-partis-ong-collectifs> hämtad: 2014-05-21

no-transat.be (2012), bidrag till offentlig konsultation, juli 2012 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149680.030-TB-VA-K.%20De%20Gucht%20&%20R.%20Kirk-Consultation%20Publique%20EU-US%20High%20Level%20Working%20Group.pdf hämtad: 2014-05-21

Scauftaire, Noël (2012) bidrag till offentlig konsultation, juli 2012 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149735.pdf hämtad: 2014-05-21

Siddi, Cecilia (2012) bidrag till offentlig konsultation, juli 2012 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149734.pdf hämtad: 2014-05-21

TAWC (2012), bidrag till offentlig konsultation, 2012-04-20 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149681.pdf hämtad: 2014-05-22

TheCityUK (2012), bidrag till offentlig konsultation, 2012-04-23 [Elektronisk] Tillgänglig: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149695.pdf hämtad: 2014-05-22

Traynor, Ian – Kuraś, Bartłomiej – Ricard, Philippe – Somolinos, Ignacio F. – Cáceres, Javier – Zetterin, Marco (2014), "30,000 lobbyists and counting: is Brussels under corporate sway?", *The Guardian*, artikel 2014-05-08 [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/08/lobbyists-european-parliament-brussels-corporate> hämtad 2014-05-21

Thuesen Lunde, Mads (2012) bidrag till offentlig konsultation, 2012-04-23 [Elektronisk] Tillgänglig: [http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149706.pdf\[1\].pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/july/tradoc_149706.pdf[1].pdf) hämtad: 2014-05-21

Sekundära källor

Armstrong, Kenneth A. (2002), "Rediscovering Civil Society: The European Union and the White Paper on Governance", *European Law Journal*, 8(1), s. 102-132

Finke, Barbara & Kohler-Koch, Beate (2007), "The Institutional Shaping of EU-Society Relations: A Contribution to Democracy via Participation?", *Journal of Civil Society*, 3(3), s. 205-221.

Kohler-Koch, Beate (2009), "The Three Worlds of European Civil Society – What Role For Civil Society For What Kind of Europe?", *Policy & Society*, 28(1), s. 47-57

Kohler-Koch, Beate (2010), "How to Put Matters Right? Assessing the Role of Civil Society in EU Accountability", *West European Politics*, 33(5), s. 1117-1141

Persson, Thomas (2007), "Democratizing European Chemicals Policy: Do Consultations Favour Civil Society Participation?", *Journal of Civil Society*, 3(3), s. 223-238

Saurugger, Sabine (2008), "The Social Construction of the 'Participatory Turn'. The European Union and the 'Organized Civil Society'", i Dehousse, Renaud (red.), *The Transformation of EU Policies? EU Governance at Work*, Mannheim: CONNEX Report Series No. 8, s. 184-194

Smismans, Stijn (2003), "European Civil Society: Shaped by Discourses and Institutional Interests", *European Law Journal*, 9(4), s. 482-504.

Svedberg, Lars & Trägårdh, Lars (red.) (2006) *Det civila samhället som forskningsfält: Nya avhandlingar i ett nytt sekel*, Stockholm: Gidlunds förlag